

УДК 82-343+82.141,,2000”(477)

Наталія Савицька(Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка)**МІФОПОЕТИКА МІСТИЧНОГО
В РОМАНІ БРАТІВ КАПРАНОВИХ „КОБЗАР 2000”**

Здійснюється міфопоетичний аналіз роману братів Капранових „Кобзар 2000” як одного з найяскравіших прикладів сучасної української містичної фантастики. Розглядаються структурні та жанрові особливості твору. Досліджується містична лінія функціонування міфології в романі. З'ясовується, в який спосіб у творі за допомогою міфів фантасти розкривають таємниці людської психіки, надприродні можливості людини, незрозумілі аспекти життя. Визначається роль містичних символів і мотивів роману у створенні образів сучасних чоловіка й жінки. Аналізуються особливості авторського міфу, який реалізується в переосмисленні української міфології відповідно до сучасного життя.

Ключові слова: містика, містична фантастика, брати Капранови, національна демонологія, містичний символ, магічно-містична модель світу, авторський міф.

З другої половини 90-х років ХХ ст. в українській літературі широкої популярності набуває один із різновидів фантастики – містика, де чудесне осмислюється як надприродне й виявляється в надзвичайних подіях, потойбічних силах, міфічних істотах тощо. Однією з причин такого інтересу до містики дослідниця А. Косарева вважає духовну атмосферу кінця ХХ ст.: після тривалих утисків релігії й церкви та наполегливого формування атеїстичних поглядів як єдино правильних відбувається переосмислення релігійних і містичних цінностей у сучасному суспільстві [4]. І як наслідок – містика стає об'єктом досліджень різних галузей наук.

Уже на початку ХХ ст. з'явилися ґрунтовні філософські й релігієзнавчі наукові праці, присвячені містиці (М. Бердяєв, У. Джеймс, П. Флоренський, Р. Штейнер та ін.). В останнє двадцятиріччя з цієї проблеми також були захищені дисертаційні роботи (Т. Грибков, Т. Любасюк, В. Хромець, Ю. Шабанова та ін.). На сучасному етапі дедалі частіше з'являються дослідження, присвячені містиці як художньому явищу: В. Вздольська „Провідні мотиви європейської містичної поезії XVII – XVIII ст. в українській та іспанській літературах”, І. Левичев „Рання творчість М.О. Волошина як етап ідейно-філософських шукань”, М. Прусова „Проблема смерті в російській поезії першої половини XIX століття”, О. Сорокін „Містична

символіка як художній компонент романтизму (за матеріалами творів російських поетів-романтиків першої чверті ХІХ століття)”, М. Хуберт „Основні принципи символістської суб’єктивної критики в творчості Д. Мережковського 90-х років ХІХ століття” та ін. Попри це, недостатньо вивченим залишається функціонування містичного компонента в сучасній фантастиці. Досить тривалий час до містичної фантастики існувало упереджене ставлення в літературознавстві, тому сьогодні її дослідження необхідне та актуальне. Метою статті є міфопоетичний аналіз містичного в одному з найяскравіших зразків сучасної української містичної фантастики – романі братів Капранових „Кобзар 2000”.

Це збірка оповідань із сучасного життя, різних за сюжетом, але об’єднаних лейтмотивом та містичним началом. Алюзії до Шевченкового „Кобзаря” брати Капранови пояснюють так: „Чому „Кобзар”? Бо це збірка історій. Шевченко теж мав на увазі людину, яка розповідає історії, називаючи збірку поезій „Кобзарем”. Його „Катерина” – це теж дамський роман, а „Гайдамаки” – це Вальтер Скотт, тільки у віршованому вигляді” [2].

Твір складається з двох частин: „Hard” – для чоловіків і „Soft” – для жінок. Як стверджують самі автори, це „трилер для чоловіків та дамський роман для жінок” [2]. Так, основною темою „Кобзаря 2000. Hard” (у перекладі з англійської означає „міцний, складний, жорсткий, суворий”) є зображення справжнього чоловіка – сміливого, рішучого, чоловіка-воїна. Це роман „про помсту, про мужність і зраду, про війну, що триває тут і тепер” [1, с. 4]. Саме такими є головні герої кожного оповідання цієї частини: вовкулака Віктор, капітан Гаркуша, охоронець Андрій, батько Марічки та ін. Вони борються за справедливість, мстяться своїм ворогам чи кривдникам своїх пращурів, захищають близьких та рідних, ведуть війну та виривають перемогу руками, зубами, силою розуму, прямо з потойбіччя. Провідною ідеєю другої частини „Кобзар 2000. Soft” (у перекладі з англійської „soft” – „м’який, тихий, ніжний”) є утвердження права кожної жінки на кохання. І неважливо, чи це відьма, чи русалка, чи проста студентка – кожна з них заслуговує відчувати справжню, ніжну та пристрасну, любов, кохати й бути коханою. Заради цього почуття головні героїні помирають і вбивають, жертвують своїм здоров’ям і молодістю та з надлюдською силою захищають своїх обранців.

Обидві частини об’єднані містичним началом, яке пов’язане з міфологічними образами твору. Брати Капранови вводять істот із української демонології в сучасне суспільство, в якому ті діють поряд із звичайними людьми: бізнесмени, туристи, студенти й картярі стикаються з відьмами, перевертнями, мавками й чортами. Суть містичного світосприйняття зводиться до уявлення про двоєдність світу: за звичайним, повсякденним криється інше буття. У прагненні до контакту з надприродним, на думку дослідника П. Гуревича, полягає психологічна основа містики [3, с. 138]. До того ж звернення сучасних фантастів до традиційної народної містики пояснюється актуальністю її

образів, символів і мотивів, як неоціненого джерела для самопізнання.

Використання автентичної міфології є однією з особливостей сучасної української фантастики в цілому. Т. Литвиненко виділяє дві основні лінії функціонування міфології в сучасній фантастиці: історичну й містичну. На її думку, твори містичної лінії за допомогою міфів намагаються розкрити певні таємниці людської психіки, незрозумілі аспекти життя або ж показати езотеричний бік творення міфів, увести всередину міфологічних реалій [5, с. 267].

У „Кобзарі 2000” через міфологічні образи фантасти розкривають внутрішній світ сучасної людини, її вади, страхи й пороки або ж, навпаки, – достоїнства. Позитивні й негативні людські риси втілюються в тих чи інших демонах, за допомогою яких автори тонко іронізують над сучасними людьми, які вважають себе вільними у своїх бажаннях і діях, господарями власної долі. Але ні вдома, ні на роботі, ні в коханні людина не владна над собою, скрізь на неї чекають випробування у вигляді боротьби зі своїми демонами, які виявляють її справжню сутність.

Найбільше в романі фігурує міфологічний образ відьми („Катеринка”, „Відьма”, „Тополя”, „Тарасикова ніч”). Це один із найяскравіших персонажів української демонології, в якому в нескінченній дуальній боротьбі злилися добро і зло. У міфології світлі наміри відьом змальовуються не так яскраво, як темні, однак у романі фантасти створюють образ жінки-відьми, якій притаманні й позитивні, й негативні риси. Так, в оповіданні „Катеринка” головна героїня Ганна була звичайною, середньостатистичною дружиною й турботливою матір’ю, поки не отримала від своєї тітки катеринку (іграшку у вигляді дзвіночка). Музика, яка лунає з цієї іграшки, стає зовнішнім поштовхом до містичного перетворення жінки на відьму. Це таїнство відбувається вночі, коли свідомість Ганни знаходиться між сном і реальністю. Музика викликає в неї певну ейфорію. Жінка відчуває сильне душевне піднесення. Її охоплює стан безтурботності, неймовірної легкості в кожній клітині тіла. Схожий стан вона переживала в снах у далекому дитинстві, тоді їй пояснювали, що так вона росте. Або ж із Грицем до весілля, коли закохані вночі купалися голяка в річці. Зараз же це дивне відчуття нагадувало їй щось давно забуте, але „з давніх-давен присутне в думках, у тілі, у крові” [1, с. 12]. Вона згадує бабусю, що завжди з гордістю називала себе київською відьмою. І від того Ганна відчуває незрозумілу радість, непоборне бажання сміятися й розважатися. Приємне запаморочення й невагомість у всьому тілі підіймають її в повітря, й жінка починає літати. Спершу вона облітає кімнату, потім – подвір’я, далі – ціле місто. З висоти польоту знайомий світ розкривається Ганні по-іншому, буденні речі набувають незвичного вигляду. Але насправді не зовнішній світ змінюється навколо Ганни, а її внутрішній стан відкриває їй інший бік реальності. Перетворення Ганни на відьму є наслідком внутрішніх її метаморфоз. Після пізнання в ірраціональному світі свого потаємного „я” вона стає розкутішою, вільною, навіть жіночнішою. За зовнішньою оболонкою покірної й

сором'язливої домогосподарки приховується її істинна сутність, яка звільняється внаслідок містичного перевтілення. Ганна постає як самодостатня, сексуальна, впевнена в собі жінка, яка вміє посправжньому кохати й ненавидіти, вповні отримувати задоволення від життя. Демонічне начало оволодіває її душею через переживання психологічного стресу: Ганна дізнається про зраду чоловіка. Вона прагне помститися за зраду та знищити суперницю, але людська половина перемагає. Ганна бешкетує, лякає, однак це звичайні жіночі ревнощі й образа. Завдяки відьомським чарам вона отримує полегшення й розраду. До вбивства справа не доходить, тому що Ганна зуміла побороти своїх демонів, чого не скажеш про її чоловіка. Він не тільки зміг без докорів сумління зрадити дружину, але й підступно вбити її. Таким чином, містичне перевтілення Ганни на відьму є символом духовних змін та знакових подій у внутрішньому світі героїні. За допомогою містики брати Капранови в цьому оповіданні розкрили двоїсту природу людини: нерозривну єдність темної й світлої сторін та одвічну їх боротьбу.

Інший образ відьми створюють фантасти в оповіданні „Відьма”. Головна героїня Тетяна є справжньою, природною відьмою, яка приховує свою сутність за маскою менеджера готелю, де зупинився нащадок прадавнього роду мисливців на відьом Михайло. Містичність образу відьми в цьому оповіданні передається через зображення очей дівчини: „Її очі світилися таємничою потойбічною енергією, яку не бачить пересічний погляд... вони випромінювали вогонь, сяяли пекельним сяйвом...” [1, с. 59]. Саме ці очі спровокували Михайла розпочати полювання на Тетяну. Для нього містичний вогонь у очах дівчини – символ пекла. Але у фіналі твору брати Капранови підкреслюють природність цього вогню. Відьма Тетяна є невід’ємною частиною природи. В її очах відобразився Вогонь землі – одна з чотирьох стихій (першоелементів). Для Михайла ж усе природне є чужим, таким, що таїть небезпеку. Усе, що він не сприймає чи не може пояснити, підлягає знищенню. Його ставлення виражається у фразі: „Так не повинно бути” [1, с. 78]. Природна сила (океан, пляж, вулкан) його лякає, він намагається боротися з нею, але врешті підкорюється й гине в цьому протистоянні. Смерть мисливця також містична: Михайло падає у вулкан, піддаючись гіпнотичній силі вогняних очей Тетяни та вбитих ним відьом. Його поглинає Вогонь землі, з проявами якого він усе життя боровся. Останніми були почуття жаху й безсилля перед пекельною сутністю землі, яка його й спалила. Отже, протистояння Михайла й Тетяни – це не боротьба добра й зла, оскільки жоден із персонажів не уособлює ту чи іншу категорію в чистому вигляді. Обом притаманні як позитивні, так і негативні риси. Швидше, це протистояння цивілізованої людини й природи. Даремною й небезпечною є боротьба з силами природи, що й засвідчив фінал оповідання.

Серед чоловічих демонологічних образів домінує вовкулака („Петрусь”, „Сон”, „Княжич”). Це популярний персонаж української міфології. За народними віруваннями, вовкулаки належать

до незвичайних істот. Їх виникнення пов'язане з людьми, яким приписували надприродні властивості через зв'язок їх із нечистою силою. В оповіданні „Сон” звичайний хлопець Віктор несподівано відкриває в собі надзвичайні риси. Метаморфози відбуваються несвідомо, під час сну. Зовнішнім чинником перетворення є картина, на якій намальований вовк край урвища над селом. Це певним чином містичне полотно, тому що каліка-художник намалював його ніби з погляду вовка. Ця картина була останнім, що бачив Віктор кілька днів перед сном. Але значно вагомішим є внутрішній поштовх до містичного перевтілення. Після стресової ситуації, зумовленої його поразкою в суперечці за дівчину й отриманими від суперника побоями, хлопець, засинаючи, яскраво уявляє „жилаву бугаячу шию „Петрика” [1, с. 16]. Коли Віктор прокинувся, його обличчя було в крові. Він не міг позбутися смаку крові в горлі. Певний час хлопець вважав, що вночі в нього носом пішла кров, але після побаченого трупа свого суперника він усвідомлює, що накоїв. Містичний момент обернення в оповіданні є символічним і відповідає подіям внутрішнього життя героя. Протистояння людського й демонічного в душі Віктора завершується перемогою темної сторони. В українській міфології образ вовкулаки символізував безсилля людини перед темними надприродними силами. Він нагадував про необхідність мати в душі Бога, ніколи про нього не забувати, не грішити, щоб не бути тяжко покараним за зроблене зло. Брати Капранови в оповіданні порушують проблему одвічної боротьби добра й зла в душі людини.

Ще один яскравий міфологічний образ роману – чорт. Письменники його зображують неоднозначно: як негативний, підступний і злісний персонаж, який лякає й погрожує („Породила мене мати”), і як мудрий, хоча й жорстокий, учитель („Великий лох”). В українській міфології образ чорта символізує таємничі надприродні сили, усі недобрі починання на землі. Здебільшого чорт є символом зла, хоча за певних обставин може допомагати людям. В оповіданні „Породила мене мати” чорт є породженням прихованого страху головної героїні баби Люби бути викритою. Вона довгий час на посаді завідувача гінекологічного відділення займається гріховною діяльністю – нелегальним проведенням абортів. Виправдовуючи себе бажанням допомогти жінкам, вона підсвідомо розуміє, що рано чи пізно доведеться розплачуватися за свою роботу. Внутрішнє усвідомлення того, що вона „продає душу дияволу”, вбиваючи ненароджених, провокує її реальну зустріч із самим чортом. Не усвідомлюючи, з ким має справу, та підкорюючись внутрішнім демонам (бажанню наживи, страхові перед викриттям), баба Люба укладає з ним угоду про те, що в домовлений час викраде й віддасть йому чужу дитину. Розуміння того, що вона приймає пологи в дружини чорта й віддає їм дитину замість їхньої новонародженої істоти, відбувається в стані сп'яніння та страху. У такому стані бабі Люби прийшло прозріння: вона побачила роги на голові „замовника”, ратиці замість ніг своєї породіллі, щось схоже на жабу замість новонародженого. Але найголовніше те, що після таких

містичних пологів жінка отримала духовне прозріння. В останній момент в її душі перемогло людське. Головна героїня зуміла обдурити своїх зовнішніх і подолати внутрішніх демонів, зробити правильний вибір у житті й урятувати свою душу, хоча й втратила посаду та статус.

Образ чорта з'являється й в оповіданні „Великий лох”. Його породжує підсвідоме бажання картяра Шаляпіна стати найкращим гравцем за будь-яку ціну, навіть коли на кону – душа. Перемагаючи постійно своїх „колег” та простих „лохів”, він піддається внутрішнім демонам (гордині, азарту, самовпевненості) і, перебуваючи в азартному екстазі, зустрічає ідеального суперника – чорта. Містичні події в грі (гральні кістки людини, пропозиція грати на душу, злива нізвідки, несподіваний морок навколо двох гравців, блискавка, що влучила поруч із Шаляпіним) не відштовхують картяра, хоча й дуже лякають. Бажання обдурити „самого чорта” сильніше за нього. Ризикуючи власною душею, шулер обманом перемагає лихого й отримує підписану ним карту, за допомогою якої картяр завжди перемагатиме. Після цього в душі Шаляпіна починається боротьба його темної й світлої сутностей. Усвідомленню того, що використання „чортової карти” вимагає певної розплати, протиставлене надмірне бажання завжди залишатися переможцем. На певний час картяр припиняє грати зовсім, але нереалізовані амбіції й гординя знов штовхають його у гру. Підкорення темній стороні своєї душі призводить до загибелі головного героя від рук йому подібних.

В обох оповіданнях образ чорта уособлює певні вади, темні сторони людини й допомагає глибше пізнати себе та дає можливість духовно вдосконалитися. Але скористатися цим шансом може тільки сильна, вольова особистість, яка здатна визнавати власні помилки й має сили боротися зі своїм демонічним „я”.

Окрім уже названих персонажів, у романі братів Капранових постає ряд інших, не менш яскравих, міфологічних образів, кожен із яких розкриває внутрішній світ героїв, їх психологічні особливості та дуальну природу людини. Наприклад, в образі русалки в однойменному оповіданні показані внутрішні переживання зрадженої жінки, яка прагне покінчити життя самогубством. Психологічна травма, завдана коханим, та емоційна напруга від образи й розчарування призводять до метаморфоз дівчини та перемоги темного боку її душі. Після фізичної смерті вона перетворюється на русалку, після духовної – стає жорстокою вбивцею, яка мстить всьому чоловічому роду.

Не менш цікавий персонаж Богині з оповідання „Розрита могила”. Після зруйнування давніх могил задля розширення сільськогосподарських угідь невідома сила знищує ціле селище Тимошівку: в селі один за одним вимирають до останнього всі жителі. Хоча самої Богині ніхто не бачив, сумнівів щодо розплати за вчинене ні в кого не виникає. Почуття жаху від зробленого та розкаяння за власну бездуховність породжують страх і очікування покарання, що нагнітається ще й безумними містичними оповідями божевільного Тимка, який свого часу чинив так само, доки не став свідком смерті

своїх товаришів і не збожеволів від побаченого. Емоційна перенапруга вводить усе селище в потойбічний світ, в якому кожен із жителів Тимошівки усвідомлює власну провину за безмовну покору партійним керівникам і внутрішнім демонам бездуховності. Богиня стає очікуваною містичною розпратою за осквернення святині й неповагу до світу мертвих.

Проблему відповідальності за злодіяння порушують письменники і в оповіданні „Варнак”, в якому головний герой, бізнесмен і сутенер, Сергій продав у рабство свою довірливу коханку Марічку. Підсвідоме почуття провини за приниження й смерть дівчини призводить до очікування звідусіль покарання за вчинене. Перебуваючи постійно в стані алкогольного чи наркотичного сп’яніння, чоловік зустрічає свого демона розплати – привида батька Марічки, який зрештою й спричинив смерть Сергія.

Таким чином, брати Капранови відповідно до поставлених психологічних та філософсько-етичних проблем (вірності й зради, добра й зла, національної пам’яті й манкуртства, злочину й покарання, людини й природи тощо) переосмислюють українську міфологію в аспекті протистояння людини демонам. У творі воно відбувається й у зовнішньому щодо людини світі (макрокосмі), й у внутрішньому світі людської душі (мікрокосмі), що є одним з вагомих факторів містичних учень. Основна увага фантастів зосереджена на людському мікрокосмі, натомість макрокосм відображається через його віддзеркалення у внутрішньому світі людини. Містичний світ у романі створюється за допомогою архаїчних міфологічних образів. Демонічні істоти, які з’являються в людині під час сну, ейфорії, екстазу, сп’яніння, глибоких душевних переживань, психологічних стресів тощо, є відображенням людської психології або каталізатором еволюції чи деградації людської душі. Через міф у романі відображається прагнення людини до пізнання трансцендентального світу та єдності з ним. Містична, надзвичайна привабливість цього світу визначається тим, що саме в ньому людина шукає розгадку таємниці свого існування, пізнає сутність своєї природи. Переосмислюючи в такому ракурсі традиційні міфологічні образи, брати Капранови створюють власний авторський міф, в якому таємничий бік реальності відбиває потребу сучасної людини вийти за вузькі межі сірої буденності.

Міфопоетичний аспект містики потребує подальшого ґрунтовного вивчення, що дозволить значно глибше дослідити українську містичну фантастику як таку.

1. *Брати Капранови*. Кобзар 2000: [роман] / брати Капранови. – К. : Джерела М., 2004. – 424 с.
2. *Брати Капранови*. Ми приїхали до Рівного, щоб подражнити читача / брати Капранови // Рівне Вечірнє. – 2006. – № 46. – Режим доступу до газети : <http://www.rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=013385>.
3. *Гуревич П.С.* Мистика как культурная традиция / Павел Семёнович Гуревич // *Общественные науки и современность*. – 1994. – № 5. – С. 136-145.

4. Косарева А.Б. Мировоззренческие парадигмы фантастики (на примере отечественной фантастики XX века) [Электронный ресурс] / Августа Борисовна Косарева // Российская массовая культура конца XX века : материалы круглого стола. – Серия „Symposium”. – Вып. 15. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 88–97. – Режим доступа к журн. : http://www.anthropology.ru/ru/texts/kosareva/masscult_13.html.
5. Литвиненко Т.М. Міф у сучасній фантастичній літературі / Тетяна Миколаївна Литвиненко // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Т. X (135). – С. 266-270.

Аннотация

Осуществляется мифопоэтический анализ романа братьев Капрановых „Кобзарь 2000” как одного из наиболее ярких примеров современной украинской мистической фантастики. Рассматриваются структурные и жанровые особенности произведения. Исследуется мистическая линия функционирования мифологии в романе. Выясняется, каким образом в произведении с помощью мифов фантасты раскрывают тайны человеческой психики, сверхъестественные возможности человека, необъяснимые аспекты жизни. Отмечается роль мистических символов и мотивов романа в создании образов современных мужчины и женщины. Анализируются особенности авторского мифа, который реализуется в переосмыслении украинской мифологии в соответствии с современной жизнью.

Ключевые слова: мистика, мистическая фантастика, братья Капрановы, национальная демонология, мистический символ, маги́ко-мистическая модель мира, авторский миф.

Summary

The mythopoetical analysis of Kapranov brothers' novel „Kobzar 2000” as one of the best examples of modern Ukrainian mystical fantasy is carried out. Structural features and genre peculiarities of the novel are considered. The mystical line of mythology functioning in the novel is investigated. It turns out how with the help of the myths the visionaries reveal the secrets of human psyche, supernatural possibilities of a man, incomprehensible aspects of life. The role of mystical symbols and motives to create novel images of modern man and woman is defined. The features of author's myth in the revaluation of the Ukrainian mythology to modern life is realized.

Keywords: mystic, mystical fantasy, Kapranov brothers, national demonology, mystical symbol, mystical-magic world model, author's myth.

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2010 р.